

PSZICHOLÓGIAI TÍPUSOK (II.)

(Befejező rész)

HÓDI SÁNDOR

EGY MODERN SZEMÉLYISÉGTIPOLÓGIA

A jungi extravertió—introvertió mint személyiségdimenzió elsősorban Eysenck munkássága nyomán vált az újabb kori tipológiai kutatások alapkategóriájává. Eysenck körültekintő vizsgálatokkal igazolta az extravertió-introvertió személyiségdimenzió létezését, majd számos kísérleti szituációban ellenőrizte az extravertált és introvertált személyek viselkedését.

E vizsgálati eredményeként, Eysenck nyomatékosan hangsúlyozza, hogy az emberek nem tartoznak szükségképpen az egyik vagy a másik típusba. Akárcsak az intelligencia esetében, az extravertió-introvertió dimenzión is minden populáció megközelítően arányos eloszlást mutat. S ahogy az intelligenciaskála egyik végén az értelmi fogyatékosok, a másikon a zsenik állnak, az adott populáció elenyésző százalékaként, a közbülső sávokban pedig az átlagos és átlag körüli intellektusú emberek népes tábora, ugyanígy az extravertió-introvertió dimenzión is a két pólust képviselő, ellentétes és végletes magatartási típus között a legtöbb ember abba a sávba tartozik, amelyben az emberek sem ilyenek, sem olyanok, illetve személyiségükben egyaránt található extravertióra és introvertióra utaló sajátosságok.

De ismerkedjünk meg e személyiségtípusokkal még egyszer, ezúttal Eysenck leírása alapján.

„A tipikus extravertált szociábilis, szereti az összejöveleteket, számos barátja van, igényli, hogy legyen valaki, akivel beszélgethet, nem szeret magányosan olvasni vagy tanulni. Vágyik az izgalmakra, kedveli a kockázatot, gyakran keresi a bajt, a pillanat hatása alatt cselekszik, s általában impulzív személy. Szereti a vaskos tréfákat, mindenre vannak kész válaszai, általában kedveli a változásokat. Gondtalan, optimista, szeret »nevetni és vidám

lenni«. Szereti a mozgást, a tevékenységet, agresszív tendenciái vannak, és gyorsan elveszti önuralmát.»

Ezzel szemben a tipikusan introvertált „halk, visszahúzódo ember, introspektív, a könyveket előnyben részesíti az emberekkel szemben, legközelebbi barátai kivételével tartózkodó más személyekkel való kapcsolataiban. Előre tervez, »gondolkodik, mielőtt cselekedne«, s nem bízik a pillanatnyi ötletekben. Nem szereti az izgalmakat, a mindennapi élet dolgait megfelelő komolysággal kezeli s kedveli a jól szervezett életmódot. Érzéseit szigorú ellenőrzés alatt tartja, ritkán viselkedik agresszív módon, s nem veszti el könnyen önuralmát. Megbízható, valamelyest pesszimista, s nagy értéket tulajdonít az etikai normáknak.»¹

Eysenck értelmezésében, mint látjuk, az extravertált egyén legszembe-tűnőbb sajátossága az állandó *ingeréhség*, a változatosságigény, míg az introvertált személyt az idegrendszeri folyamatok bizonyos fokú gátolt-sága jellemzi. Junggal ellentétben tehát Eysencknél nem a személyiség *irányultságán* van a hangsúly, hanem az idegrendszeri konstitúció által meghatározott *serkentő és gátló folyamatokon*.

Ennek az eltérésnek maga Eysenck megkülönböztetett fontosságot tulajdonít, olyannyira, hogy kifejezetten tagadja, hogy koncepciójának bármilyen köze is lenne Jung tipológiájához. Ez utóbbiról egyébként meglehetősen elmarasztalóan nyilatkozik, azt tartva, hogy mindaz, ami az extravertáció—introvertáció fogalmával kapcsolatban jelentős és igaz, az már Jungot megelőzően is ismeretes volt, amit viszont Jung tett hozzá e fogalompárhoz, annak nincs tudományos jelentősége és egyébként sem igaz. Mondanunk sem kell, hogy Eysencknek ez a heves kifakadása jogtalan, mert e pszichológiai típusok leírásának elsőbbségét és népszerűsítését Jungtól aligha lehet elvitatni. Igaz, a két tipológia elméleti, ideológiai vonatkozásban aligha hasonlítható egymáshoz, maguk a típusok azonban szerencsére nagyon hasonlóak, csaknem azonosak. Szerencsére, mondtuk, mert Eysenck munkásságának jelentősége nem elméleti, hanem gyakorlati vonatkozású, és paradox módon éppen a jungi típusok létezésének bizonyításában van. De mivel napjainkban Eysenck felfogása nagy hatással van a modern tipológiai kutatásokra, célszerű lesz néhány szót ejtenünk gondolatrendszerének eszmei alapjairól és filozófiai vonatkozásáról.

Ami e személyiségfelfogás filozófiai vetületét illeti, Eysenck elkötelezett (neo)pozitivist, aki a természettudományos módszerek alkalmazását szorgalmazza a pszichológiában. E beállítódásának megfelelően személyiségtipológiai vizsgálódásait is az a szándék és törekvés hatja át, hogy miként tudna meghatározott típusú viselkedést bizonyos idegrendszeri

¹ Hans J. Eysenck: A személyiség és az Eysenck-démon. In: *Típusok és személyiségvonások*. 190—191. old.

struktúrák működésével összefüggésbe hozni. Egy ilyen összefüggés kimutatása ugyanis fényesen megvalósítható a természettudományokban honos vizsgálómódszerek alkalmazásával. Érdekes módon ugyanakkor Eysenck cseppet sem találja zavaró körülménynek azt, hogy a viselkedési típusok alapjául szolgáló mintákat merőben spekulatív osztályozási kategóriákból származtassa. Igaz ugyan, hogy a hippokratészi—galenusi vérmérsékleti típusok, amelyekre Eysenck nem csekély mértékben támaszkodik, a gyakorlat szempontjából több-kevesebb igazolásra találtak. Csakhogy Eysenck ezt a négy vérmérsékleti típust nem a hippokratészi—galenusi felosztásban használja, hanem keresztelte Jung bipoláris tipológiájával. De hogy ezt zavartalanul megtehesse, szüksége volt a jungi extravertió—introvertió fogalom átértelmezésére: a személyiség irányultsága helyett vérmérsékleti típusként írva le őket. A természettudományos módszeresség szempontjából ilyen megengedhetetlen spekulációkba keveredve a keresett viselkedési minták alapjaként felrajzolja az extravertió—introvertió tengelyt. A kolerikus és a szangvinikus temperamentum az extravertált magatartásnak, a melankolikus és a flegmatikus pedig az introvertáltnak felel meg. Erre a tengelyre aztán a négy temperamentum más csoportosításával és egészen más forrásokból merített ihletettség alapján megpróbál Eysenck egy másik, az extravertió—introvertió tengelyre merőleges dimenziót felrajzolni. Ez a dimenzió Pavlovnak az idegrendszer működésére irányuló kutatásaival áll kapcsolatban, és az emóciók hevességét, illetve a viselkedés szilárdságát vizsgálja. A „bizonytalan” pólus felől helyezkedik el a melankolikus és a kolerikus, a „szilárd” pólus felől pedig a flegmatikus és a szangvinikus ember. Az „előzőek erős érzelmekkel rendelkeznek, viszonylag bizonytalanok és neurotikusak, míg az utóbbiak emóciói kevésbé hevesek, viselkedésük pedig szilárdabb.”²

Ilyenformán Eysenck két teljesen eltérő osztályozási elvhez jut ugyanazon vérmérsékleti típusokat alapul véve. A korábbi, úgynevezett kategorikus típusok egyoldalúságán kívánt ezzel változtatni. A kategorikus típusok szerint ugyanis egy személy csak a megadott típusok egyikébe tartozhat, nem rendelkezhet két vagy több típus jegyeivel egy időben: nem lehet például szangvinikus is meg kolerikus is egyszerre. Eysenck tipológiai felosztása viszont lehetővé teszi, hogy a személy viselkedési mintáit két dimenzió mérjük be. És tulajdonképpen minden ember az extravertió—introvertió, illetve a szilárd—bizonytalan tengelyen — mint afféle koordináta-rendszerben — elfoglalt helye alapján jellemezhető igazán.

Ha maga a „dimenzionális” tipológia eléggé rugalmas is ahhoz, hogy a viselkedési típusok leírása szintjén gazdag variánsokkal számolhatunk, maga a tan az ember lehetőségeit illetően annál rugalmatlanabb. Eysenck szerint ugyanis a különböző típusú viselkedési mintákkal kapcsolatban

² Uo., 186. old.

a lehető leghatározottabban fel kell vetnünk az örökletes predispozíciók lehetőségét. J. Shields ikerkutatásaira támaszkodva azt állítja, hogy az extraverzió, a neuroticizmus és az intelligencia tekintetében — ezt a három mutatót egyébként Eysenck a személyiség meghatározása szempontjából a legrelevánsabb tényezőnek tartja — a külön nevelt egyetű ikrek sokkal jobban hasonlítanak egymásra, mint az együtt felnevelt kétetű ikrek. Vagyis az örökletes adottságok eszerint vitathatatlanul döntő szerepet játszanak a személyi viselkedési minták kialakulásában. E hipotézise mellett szóló érvek sorakoztatja fel továbbá azoknak a vizsgálatoknak az eredményeit is, amelyek a vérrokonság és az extraverzió—introverzió előforduló gyakoriságának összefüggéseire mutattak rá.

Eysenck persze tisztában van azzal, hogy az intelligencia, a neuroticizmus, illetve az extraverzió—introverzió öröklődését nyíltan hirdetni ma már nagy meggondolatlanság lenne. Ezért óvatosan fogalmaz. Nem azt állítja, hogy maguk a viselkedési minták öröklődnek, hanem a vegetatív idegrendszer sajátosságairól, bizonyos központi idegrendszeri struktúrákról állítja ezt, amelyek azonban mint meghatározott *konstitucionális feltételek* meghatározott viselkedésekre jellemzőek. Mivel a „környezeti hatásokat” lehetetlen meg nem említeni, Eysenck úgy nyilatkozik azokról, mint amelyek „nem elhanyagolható jelentőségűek”. Végző konklúzióját pedig abban a közhelyeszerű megállapításban oldja fel, hogy a személyi viselkedési minták az „alkati személyiség” és a „környezeti hatások” nyomán alakulnak ki. Amit már tényleg nincs okunk vitatni.

SZEMÉLYISÉGTÍPUSOK ÉS PSZICHIÁTRIAI REAKCIÓK

Eddig még nem esett szó arról, hogy az ismert és jelentős személyiségtipológiák többnyire orvosi, pszichiátriai ihletettségűek. Az ember megismerésének, jellemzésének gyakorlati igénye ugyanis mindenekelőtt a gyógyítás és a gyógyítást szolgáló személyiségdiagnosztika részéről merült fel sürgetően. És ennek a körülménynek, különösen a tipológiák társadalomfilozófiai vetületét illetően, nem elhanyagolható a jelentősége.

Tulajdonképpen már Hippokratész vérmérsékleti típusai is különböző betegségek együttjárásával kapcsolatban merültek fel. Hippokratész és korabeli orvostársai ugyanis úgy találták, hogy a különböző temperamentumokat meghatározó sejtnedvek, a vér (sanguis), a nyálka (flegma) és az epe (chole) fokozott termelődése meghatározott betegségek megjelenésével jár együtt. Így például a nyálka intenzív termelődése gyulladós folyamatoknál figyelhető meg, míg fokozott epekiválasztás gyomorrontásnál és bélhurtnál jelentkezik. Az ok—okozat felcserélésével Hippokratész magukkal a nedvekkel magyarázza a szervezeti bajok megjelenését. Vagyis szerinte az ember kóros hajlamai a sejtnedvek ter-

melődésétől, ezek arányától függ, ami másfelől, mint korábban tárgyaltuk, különböző vérmérsékleti típusoknak felel meg.

De Kretschmer sem csak a testalkat és a jellem között mondja ki a törvényszerű kapcsolatot, hiszen karakterológiai vizsgálatai a testalkat és az elmebaj, a beteg és az egészséges psziché közötti összefüggés feltárására irányulnak elsősorban. Kretschmer e vizsgálatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy a normális és az abnormális ember pszichéjére vonatkozóan nem lehet lényegi különbségeket felmutatni. A pszichikus zavarok és elmebajok ugyanis — szerinte — a normális emberre jellemző különböző vérmérsékleti típusok kiélezett megnyilvánulási formái, eltorzulásai. Ily módon az elmebajok kretschmeri hármas felosztása, a szkizofrénia, a maniaco-depressiva és az epilepszia, a három testalkati típusnak — piknikus, leptoszom és atletikus — „tompított megfelelője”, illetve „kicsúcsosodása”. Csak fokozati különbségről beszélhetünk tehát beteg és egészséges psziché között, mert maguk a „gyökérformák”, az „elemi reagálási módok”, amelyek meghatározzák a személy érzelmi életét, munkatempóját, felfogóképességét stb., közösek. S ahogy ezek a „gyökérformák”, „elemi reagálási módok” meghatározzák az egyén karakterét, a karakterre jellemző tipikus megbetegedések meghatározói is egyben.

Az egészséges és a beteg psziché között Jung is csak fokozati különbséget lát. A két leggyakoribb neurózisformával, a szorongásos és a hisztérikus neurózissal kapcsolatban azt tartja, hogy azok az introvertált és az extravertált személyiség típusok szélsőséges megnyilvánulási formái.

A pszichoneurózisok és általában a pszichés zavarok kialakulására vonatkozóan Jung meglehetősen misztikus, irracionális magyarázattal szolgál, ám sejtészerűen mégis olyan összefüggésekre villant rá, amelyek implicite magukban hordozzák a személyiségzavarok korszerűbb értelmezésének lehetőségét. Jung a pszichés zavarok kialakulásában meghatározó szerepet tulajdonít a *kollektív tudattalannak*, ami az emberiség állandóan megismétlődő élményeinek és tapasztalatainak örökletes struktúráját jelenti nála. Jung elképzelése szerint ezek a „képpé vált” tapasztalatok, „archetípusok” — ma úgy mondanánk, hogy objektívációk — függetlenek személyes tapasztalatainktól, és komoly cselekvésre készített erőt rejtenek magukban. Egészséges embernél a személyes, mindennapi élményekre alapozódó racionális tudat és az „archetípusokból” álló kollektív tudattalan irracionális készítése egyensúlyi állapotban van. A neurotikus személyeknél ellenben az irracionális szféra kerül előtérbe, gyakran oly mértékben, hogy az teljesen hatalmába keríti személyiségüket. Ilyen esetekben a „kollektív psziché”, mintegy háttérbe szorítva a személyes tudatot, merőben új irányt szabhat az egyén érdeklődésének és magatartásának. A neurotikus ember nem a személyes élményanyaggal kapcsolatos vágyainak fog eleget tenni, hanem olyan törekvéseket vállal

magára, olyasmíért áll ki, ami nem az ő egyéniségének, hanem a közösség lelkének részei és megnyilvánulásai.³

Jungtól aligha várhatnánk el, hogy a személy érzelmi-tudati világát meghatározó erkölcsi és etikai normákban, illetve a fogalmi ismeretek ideologikus tartalmában felismerje és kimutassa az „osztályérdekeket”. De hogy a „kollektív psziché”, ha nem is „archetípusok”, hanem objektívációk — intézmények, szervezetek, szabályok — formájában rákényszerítheti „akaratát” a személyes törekvésekre, s hogy ez az „akarat” szembekerülhet az ember természetes igényeivel, azt aligha szükséges magyaráznunk. Márpedig éppen ez a legfőbb neurotizáló faktor az ember életében, s Jung ha misztikus fogalmi rendszerbe ágyazva is, lényegében véve erre villant rá.

Az izgalmi és a gátlási idegfolyamatokat vizsgálva, Pavlov is feltevésekkel szolgált a pszichiátriai kórformák okaira vonatkozóan. Pavlov szerint a neuraszténiasoknál az izgalmi folyamatok vannak túlsúlyban, ezzel magyarázható fokozott ingerlékenységük, túlzott önmegfigyelésük, szorongásuk és túlérzékenységük. Velük szemben a hisztériásoknál a központi idegrendszer gátló folyamatai dominálnak, ezért érzéktelenekek a környezet ingereire, ettől egocentrikusak, aszociálisak, de mozgásszervi bénulásaiknak, emlékezetvesztésüknek és érzéskieséseiknek is ez a magyarázata.

Pavlov elgondolására azért fontos itt utalnunk, mert a feltételes reflexek kialakulásával és kilitásával, illetve az elemi idegrendszeri folyamatokkal kapcsolatos típuskutatásai a későbbiekben igen termékenyítően hatottak. Többek között Eysenck is Pavlov elgondolásához nyúlt vissza az extravertió—introvertió feltételezett idegrendszeri alapfolyamatait kutatva. Pavlov nyomán feltételezte, hogy az extravertáltakra a gátlási folyamatok túlsúlya a jellemző, míg az introvertáltaknál az izgalmi folyamatok dominálnak. Az MPI — Maudsley Personality Inventory — néven később híressé vált kérdőívvel behatóan vizsgálta részben ezt a feltevését, részben pedig az extravertió—introvertió és a neurozis összefüggését. Eredményeit a következőképpen összegezte:

„Azok a személyek, akikben a serkentési potenciál lassan terjed és gyenge, hajlanak arra, hogy extravertált viselkedésmintát alakítsanak ki, és neurotikus háttér esetén hisztériás-pszichopátiás zavarok fejlődjenek ki bennük, azok a személyek, akikben a serkentési potenciál gyorsan fejlődik ki és erős, arra hajlamosak, hogy introvertált viselkedésmintákat alakítsanak ki, és neurotikus háttér esetén zavarok fejlődnek ki bennük.”

Ezek a megfigyelések a *serkentési* potenciál erejére és lefutására vonatkoztak. De ugyanezt a különbséget tapasztalta Eysenck az emberek

³ Vö. Nyiró Gyula: *Psychiatria, Medicina*, Budapest, 1967, 21. old.

között a *gátlási* folyamatok kialakulásának gyorsaságával és megszűnésével kapcsolatban is:

„Azok a személyek, akikben a reaktív gátlás gyorsan fejlődik ki, erős és lassan oszlik el, extravertált viselkedésmintákat és neurotikus háttér esetén hisztériás-pszichopátiás zavarokat mutatnak, és fordítva, akikben a reaktív gátlás lassan fejlődik ki, gyenge és gyorsan eloszlik, introvertált viselkedésmintákra hajlamosak, és neurotikus háttér esetén bennük disztimiás zavarok fejlődnek ki.”⁴

Eysenck szerint ezek azok a fiziológiai adottságok, amelyek a különböző viselkedésminták és személyiségsérülések alapjául szolgálnak. Ebben az értelmezésben az introverzió fokozott érzékenységet jelent az egyén viselkedésével kapcsolatos környezeti reakciókra: a várható büntetésre vagy a jutalom elmaradására. Ennél a sajátos tulajdonságánál fogva az introvertált személy könnyebben nevelhető, jobban kondicionálható. Az extravertált személyeknél viszont ez a nagyfokú érzékenység mintha hiányozna. Kevesebbet törődnek viselkedésükkel kapcsolatban a környezet várható reakcióival, ennél fogva nevelésük, szocializációjuk is nehezebb és problematikusabb.

Ez az alkati különbség az életvitel sikeressége szempontjából eltérő következményekkel jár. Az introvertáltak *túlzott méretű* szocializációja például nemcsak hogy meggátolja őket aktív, cselekvő magatartásukban, de a környezet részéről elszenvedett frusztrációk hatására oly mértékben bizonytalanná válhatnak önmagukban, hogy az legtöbbször már neurotikus szövődményeket von maga után. Az introvertált neurotikusok voltaképpen túlzottan lelkiismeretes emberek, akiknél neveltetésük során a feltételes félelmi reakciók kialakítása olyan „sikerrel” ment végbe, hogy felnőtt korukban újabb frusztrációk hatására különböző patológias tünetek: fóbiák, szorongásos állapotok, kényszeresség, depresszió stb. lépnek fel. Az extravertált személyeknél viszont, akiknél a büntetéstől vagy sikertelenségtől való félelem sokkal kevésbé viselkedésmeghatározó, inkább hisztériás, pszichopátiás magatartás alakul ki. Mivel esetükben a szocializáció többé-kevésbé sikertelen, s nem alakul ki bennük a társadalommal szemben felelősségtudat, könnyen túlteszik magukat a szabályokon és normákon, kilengésekre hajlamosak, erőszakos, antiszociális magatartásra.

⁴ Idézi Kulcsár Zsuzsanna: *Személyiség — pszichológia. Jegyzet*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1977, 113. old.

KÖRNYEZETI HATÁS — IDEGRENSZERI KONSTITÚCIO

Eysenck az introverzió—extraverzió pszichofiziológiai hátterének igazolását arra a *feltevésre* alapozza, hogy a mindennapi élet traumatikus és fájdalomkiváltó eseményei nagyjából *azonos mértékben* oszlanak meg az egész népességben. S ha ez a feltevés helytálló, amiről egyébként Eysenck olyannyira meg van győződve, hogy ezzel kapcsolatban minden további érvelést feleslegesnek is tart, abban az esetben csakugyan magától kínálkozik az egyedüli lehetséges konklúzió: Azok a személyek, akik könnyebben kondicionálhatóak és hamarabb neurotizálódnak, nyilvánvalóan alkati adottságaikat tekintve különböznek azoktól, akik a mindennapi élet fájdalomkiváltó és traumatikus eseményeire más-ként — felületesebben — reagálnak.

Csakhogy Eysenck feltevése alaptalan, pontosabban a lehető legnagyobb képtelenség az, amit ő olyan magától értetődőnek tart. A mindennapi élet traumatikus és fájdalomkiváltó eseményei ugyanis *nem azonos mértékben* oszlanak meg az egész népességben. Ez az állítás már csak a *nemek* vonatkozásában sem igaz. Még kevésbé igaz különböző *társadalmi osztályok és szociális rétegek* szempontjából. És sorolhatnánk tovább, milyen megkülönböztetett helyzetet jelent a mindennapi élet traumatikus és fájdalomkiváltó eseményei szempontjából a *vendégmunkás helyzete, a kisebbségi lét, a munkanélküliség* stb.

Minél kiszolgáltatottabb helyzetben van valaki, annál kevésbé képes kivonni magát a frusztrációk alól, s annál kevésbé áll módjában „alkatának” megfelelően lereagálni frusztrációit. Nem állíthatjuk, hogy Eysenck tudatosan menekül az extraverzió—introverzió neurofiziológiai értelmezéséhez, mert így nem kényszerül az extravertált és introvertált magatartás közti különbségeket — és egyáltalán bármilyen viselkedést és karakterjegyeket — az egyén életszerveződését meghatározó társadalmi különbségekben keresni. De szándékától függetlenül „egzakt kutatásai”, spekulatív hipotéziseivel kiegészülve, ezeket az összefüggéseket takarják el. Az egyéni életutak bonyolult társadalmi szerephelyzeteit és az ezekből a szerephelyzetekből fakadó különbségeket aligha lehet a formáció reticulárisban rejtőzködő megfoghatatlan és kimutatathatlan „Eysenck-démonnal” helyettesíteni, ahogyan ezt szerzőnk teszi. Eysenck szerint ugyanis „egy kis démon” az, ami a morális pszichológia viselkedés, valamint a fiziológiai és neurológiai működés kölcsönhatási pontját jelenti. Ettől a demontól és nem szocializációnk egyéni feltételeitől függ tehát, hogy szorongóak vagy gátlástalanok, neuraszténiasok vagy pszichopaták leszünk-e.

Abból az általános tapasztalatból és kísérleti megfigyelésből kiindulva, hogy az ember magatartása, személyi viselkedésmintája gyógyszerekkel, illetve alkohollal megváltoztatható, Eysenck csak megerősítve látja magát feltevésében. Hiszen ezek a szerek — mondja — a formáció re-

ticulárisban fejtik ki hatásukat, következésképpen itt kell, hogy legyen ezekben a közepagi-, köztiagi régiókban viselkedésünk neuropszichológiai alapja. Itt kell, hogy legyenek azok a viselkedési minták, amelyeket mint extraverziót, illetve introverziót azonosíthatunk.⁵

Eysenck okfejtésében azonban itt megint csak megengedhetetlen gondolatcsúsztatás történik. Az a körülmény ugyanis, hogy a formáció reticuláris valamely viselkedési sajátosságunk fiziológiai és neurológiai alapja, hogy pszichofiziológiai szinten ezekben a régiókban játszódnak le azok az *idegélettani* események, amelyek egyáltalán lehetővé teszik az ember számára azt, hogy épelméjű magatartást tanúsíthasson, még nem jelenti azt, hogy maguk a *viselkedési minták* is ezen a szinten volnának rögzítve. Semmi okunk sincs ilyen fokú biológiai determinációt feltételezni például olyan személyi magatartási mozzanatokkal kapcsolatban, mint hogy könnyebben vagy nehezebben barátkozunk, hogy hangos zenét hallgatunk-e szívesebben vagy inkább félrevonulva olvasunk, hogy szorongva gondolunk-e cselekményeink várható következményeire vagy nem törődünk vele különösképpen stb. Annál inkább gondolhatunk viszont e viselkedési sajátosságainkkal kapcsolatban a környezet szocializációs hatásaira.

Eysenck feltevéseit Gray fejleszti tovább, megerősítve elődjét abban, hogy a központi idegrendszer aktivációs szintjétől függ az extravertált vagy introvertált magatartás. Az aktivációs szintet Gray szerint úgy is értelmezhetnénk, mint az egyén természetes érzékenységének és serkentetőségének mutatóját. Az introvertáltak jó kondicionálhatósága magas aktivációs szintjükkel magyarázható, míg az extravertáltak esetében az aktivációs szintet meghatározó „arousal-szint” alacsonyabb. De Gray a környezet szerepére vonatkozóan is fontos észrevételeket tesz. Vizsgálatai során azt tapasztalta, hogy az introvertáltak kondicionálhatósága különösképpen nagy, ha *fenyegető feltételek* között vannak.

Ezeknek a fenyegető feltételeknek a mibenlétét azonban, lévén azok már társadalmi, gazdasági, kulturális természetűek, Gray nem vizsgálja. Márpedig ezeknek a faktoroknak mint az egyén életszervezési körülményeinek az azonosítása, az amobarbitál és az alkohol fiziológiai hatásait vizsgáló kutatások eredményeivel egybevetve, tanulságos következtetésekre nyújtott volna lehetőséget Gray számára.

Az amobarbitál fiziológiai hatásait elemző kutatások ugyanis arra vetettek fényt, hogy a nyugtatók csökkentik az introvertáltak érzékenységet — magas aktivációs szintjét —, és ezáltal viselkedésük is megszubadul a cselekvéseikkel és társadalmi szerephelyzetükkel kapcsolatos félelmeiktől, szorongásuktól. Ugyanezzel az eredménnyel jártak az alkohollizmussal kapcsolatos szociálpszichológiai vizsgálatok. Az alkohol fogyasztása, éppúgy, mint a nyugtatók szedése, *szorongásoldó* hatású. Az

⁵ H. J. Eysenck id. műve.

alkoholos állapot így tulajdonképpen *menekülést* jelent az egyén életmódjából fakadó és személyiségalkatánál fogva fel nem oldható feszültségektől. A nyugtatók és az alkohol ily módon bizonyos fokú védelmet nyújtanak a pszichológiai kimerüléssel, a további neurotizálódással, illetve a személyiség teljes dezorganizációjával szemben.

E vizsgálatok fényében, ha az alkoholizmus tömegméreteire, illetve a tapasztalható nagyarányú gyógyszerfogyasztásra gondolunk, arra a feltevésre kell jutnunk, hogy a Gray-féle „fenyegető feltételek” adott kultúrán és népességen belül fokozott mértékben jelen vannak és hatnak. Ennek tudható be, hogy aránytalanul megnő az introvertált egyének kondicionálhatósága (Gray)⁶ és vele a biztonságérzetüket veszített emberek száma, akik jobb híján folyamodnak ehhez a menekülési reakcióhoz. Az introvertált magatartásból kialakuló disztimiás neurotikusok nagy száma ugyanúgy a „fenyegető feltételek” jelenlétére és „kiváló” hatásfokára utal.

Mindezt figyelembe véve, az extraverzió—introverzió-kutatásnak éppen arra kellene irányulnia, hogy feltárja az emberek életformáján, munkakörülményein, társas kapcsolatformáin belül azokat a viselkedésszabályozó és egyúttal szorongáskiváltó faktorokat, amelyek cselekvésbénító hatásán az emberek jelentős része — sajátos lelki alkatánál fogva — nem tud másként, csak gyógyszerekkel és alkohollal változtatni.

ELŐNYÖS ÉS HÁTRÁNYOS TÍPUSOK

Ha elfogadjuk annak a lehetőségét, hogy az egyén tipikus tulajdonságai, viselkedési sémái többé-kevésbé állandó meghatározói az ember életének, önkéntelenül adódik a kérdés: vajon az életszervezés sikeressége, az egyén boldogulása, egészsége szempontjából egyforma lehetőséget jelentenek-e a különböző típusok?

Vegyük talán példának a hippokratészi—galenusi négy temperamentumot. Könnyen rájöhethünk, hogy a gyakorlati életszervezés sikeressége szempontjából a szangvinikus ember mozgékonyasága, elevensége előnyt jelenthet mondjuk a melankolikus lomhaságával, gondterhelt visszafogottságával szemben. Vagy hogy az erélyes és indulatos kolerikus kötekedő természete, gátlástalan fellépése miatt nagyobb eséllyel verekszi ki a számára előnyös feltételeket, mint az enervált, mindennel szemben közömbösnek látszó flegmatikus.

Vannak szerzők, akik a vérmérsékletből adódó különbségeket az életszervezés sikeressége szempontjából nem tartják mérvadó tényezőnek, arra hivatkozva, hogy az intelligencia és az alkotóerő, az erkölcsi karakter és a tehetség egyaránt megfér bármelyik vérmérsékleti típussal,

⁶ J. A. Gray: Az introverzió—extraverzió pszichofiziológiai természete. Eysenck elméletének módosítása: In: *Típusok és személyiségvonások*.

márpedig ezek azok a személyi tulajdonságok, amelyek — mint mondják — az életszervezés sikeressége szempontjából igazán fontosak.⁷

Ezt a kérdést azonban „önmagában véve”, a körülményektől függetlenül aligha lehet eldönteni. Mert azt, hogy valamely típus előnyt vagy hátrányt jelent-e, csak konkrét társadalmi feltételekhez viszonyítva tudjuk vizsgálni. Annál is inkább, mivel a társadalmilag releváns típusok — bármily hangsúly essék is biofizikai diszpozícióikra — az őket létrehozó és fenntartó körülményektől függetlenül nem léteznek. Tértől és időtől független pszichológiai típusról beszélni egyszerűen értelmetlenség. A klasszikus tipológiák legnagyobb melléfogása éppen az, hogy „lehántva” az emberről társadalmiságát, azt szeretnék volna meghatározni, hogy milyen egy-egy ember „önmagában”, „belülről”, vagyis alkatiilag. E törekvés alapjául szolgáló emberfelfogás könnyen felismerhető, és önmagáért beszél. Az ember mint „önmagában vett lény”, „belülről”, vagyis társadalmi meghatározottságaitól elszigetelten nézve a polgári gondolkodás történelmietlen fikciója csupán. Mert, ha eltekintünk mindattól, ami az ember társadalmi meghatározottságával jár, ha lehántjuk az ember személyiségéről mindazt, ami lényében társas vonatkozású, nem marad belőle más, mint üres absztrakció, akit, vagy amit, még csak majomembernek sem mondhatnánk. Nincs ugyanis az a „gyökérforma”, az az „elemi reagálási mód”, ami nem társas vonatkozásban alakulna ki, s ami a pszichikai történések szintjén nem ezt a társas vonatkozást reprezentálná. Ezért vall az ember minden gesztusa, tulajdonsága, megnyilatkozása, jellemének mindenféle vonása, bárminemű hajlamának megnyilvánulása arról a világról — környezetről, életformáról, kultúráról, családi és közösségi struktúráról stb. —, amely őt mint személyiséget létrehozta.

A típus tehát nem kezelhető neuropszichológiai meghatározottságú diszpozícióként. Az örökletes idegrendszeri struktúrák ugyan kedvezhetnek valamilyen magatartás kialakulásának, ám hogy azt hogyan lehet és lehet-e egyáltalán majd kamatoztatni, hogy az ember végül is milyen magatartási sémák szerint lesz kénytelen élni, azt a társadalmi környezet szocializációs rendszerének hatásmechanizmusai fogják eldönteni. Ebben a vonatkozásban megtéveszthető lehet az is, hogy a típusokat bizonyos állandóság jellemzi, hogy tehát személyiségvonásaink nem változnak látványosan napról napra, óráról órára. Ezt megint csak „kézzenfekvőnek” látszik idegrendszeri prediszpozícióval magyarázni. Valójában arról van szó, hogy személyiségvonásainknak, ha van, azért van bizonyos fokú állandósága, tartóssága s azért tulajdoníthatunk „létjelleget” alkati sajátosságainknak, mert a személyiségvonásaink által megjelenített társadalmi tartalom — életfeltételeink, életviszonyaink — rendelkeznek bizonyos fokú állandósággal, tartóssággal.

Ebből kifolyólag csak annak a tipológiának van értelme, annak van

⁷ Uo., 10. old.

elméleti és gyakorlati jelentősége, ami olyan típusokat állít elénk, hogy az azokban fellelhető viselkedési sajátosságok valamiként összefüggenek társadalmi életfeltételeinkkel és kötöttségeinkkel. Hiszen a jó tipológiának éppen abban kell segítségünkre lennie, hogy rávillantson társadalmiságunk és személyes életünk legjellemzőbb összefüggéseire, megfelelő cselekvési stratégiát kínálva fel mindjárt, egyéni szinten a típusokkal járó hátrányok kompenzálási lehetőségeire, társadalmi szinten pedig maguknak a típusokat létrehozó és fenntartó viszonyoknak a megszüntetésére.

Mindennek alapján, számunkra úgy tűnik, hogy a gyakorlati élet jelzett követelményei szempontjából még az extravertió—introvertió személyiségtipológia állja ki leginkább a próbát. Ez a bipoláris tipológia sejtet ugyanis legtöbb összefüggést társadalmi életünk és személyiségünk lényegi kérdéseivel. Ha bizonyítani tudjuk e kétféle pszichológiai típus létezését — márpedig úgy véljük, hogy ezt a kérdést a modern extravertió—introvertió-kutatások eldöntötték —, abban az esetben nem marad más hátra, mint hogy feltárjuk ezeknek a típusoknak a társadalmi természetét. Erre a lépésre annál nagyobb szükség mutatkozik, mivel az eddigi extravertió—introvertió-kutatások e típusokkal kapcsolatban a pszichofiziológiai folyamatok és agykérgi struktúrák vizsgálatát eléggé kimerítették ahhoz, hogy tovább ne juthassanak. Napjainkban éppen ez az egyik oka annak, hogy a tipológiai kutatások holtpontra jutottak. Az izgalmi és gátlási „potenciál” vizsgálata tulajdonképpen helyben járás: az újabb bizonyító és cáfoló kísérletek kevés megbízható eredménnyel járnak. A megtorpanás oka a klasszikus tipológiák súlyos szemléleti terhe, amelytől — úgy tűnik — még a legújabb tipológiakutatások is nagyon nehezen tudnak csak megszabadulni.

A tipológiakutatás terén továbblépés attól remélhető, ha az öröklésen, genetikusan előreprogramozott alkati jellegzetességek kutatása mellett vagy helyett a figyelem a társadalmi környezet szocializációs rendszerének hatásmechanizmusaira irányul. Ennek során majd, többek között, arra kell választ kapnunk, hogyan és miként következik be az egymást váltó nemzedékek szocializációja során egyfelől a magatartás túlszabályozása (introvertió), másfelől ennek bizonyos fokú hiánya (extravertió).

Ideális esetben ugyanis, ha a társadalom minden egyede számára egyaránt lehetővé tenné az élet cselekvő szervezését, ha az úgynevezett ön-megvalósításhoz egyforma eséllyel rendelkeznének, ezek a típusok nem jönnének létre. Ha viszont ezek a típusok mégis létrejönnek, ha adott népességen, kultúrán belül nagy számban találhatók olyan személyek, akik gátoltak társadalmi megnyilatkozásaikban és cselekvéseikben, míg velük ellentétben mások túlságosan is gátlástalanul viselkednek e téren, ez minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy a társadalom szocializáló és viselkedésszabályozó rendszere nem működik tökéletesen, hogy

esetenként a viselkedés társzabályozásával, míg más esetekben a szocializáció elégtelen hatásával állunk szemben.

Ezekre a kérdésekre választ keresve egy pillanatra sem szabad megfeledkezünk arról, hogy a pszichológiai típusok a mindennapi élet szempontjából meghatározott *létezési módot* jelentenek. S ha kimondtuk, hogy örök érvényű típusok nincsenek, ezzel azt is megmondtuk, hogy a típusokkal kapcsolatban hipotetikus társadalmakról sincs értelme beszélnünk. Ha kimutatjuk az extravertzió—introvertzió létezését, bizonyításra vár az is, hogy ezek a típusok a társadalomszervezés és a reprodukció, vagyis az uralmi viszonyok fenntartása szempontjából mit jelentenek, miért van rájuk szükség.

Ennek az összefüggésnek az illusztrálására vegyük például az erős központi hatalommal rendelkező, hierarchikus felépítettségű társadalmakat: Ezekben a társadalmakban kiterjedt bürokratikus struktúrára van szükség, ami biztosítani hivatott a társadalmi gépezet zavartalan működését. Ott, ahol a bürokratikus struktúra merevsége határozza meg a társadalmi érintkezési formák jellegét, feltétlenül számolnunk kell introvertált emberek létezésével. A társadalmi érintkezési formák elbürokratizálódása ugyanis szükségképp olyan embereket hoz létre, akik gátoltak cselekvési szabadságukban, illetve akik cselekvési szabadsága bonyolult előírásokhoz, szabályokhoz, normákhoz, elvárásokhoz és tiltásokhoz van kötve. Ott, ahol az emberi élet minden relációja szabályozás alá van vonva, alapérzés a félelem és a bűntudat, hiszen a bonyolult előírások útvesztőiben senki sem tud eligazodni, s titkon kisebb vagy nagyobb mértékben mindenki normaszegésre kényszerül. A meg nem felelés érzéséből fakad aztán az introvertáltak permanens szorongása, illetve az extravertáltak nyíltan vállalt agresszivitása.

Az öngazgatású szocialista társadalomban, amennyiben itt az intézmények átszervezése, illetve a mindenkori hatalmat szolgáló bürokratikus rendszer felszámolása a cél, *elvileg* más a helyzet. Hiszen ez a társadalmi átalakulás elvileg nemcsak hogy lehetővé teszi az emberek számára, hogy másként viszonyuljanak a társadalmi gyakorlathoz, de feltételezi is az emberek részéről az aktív, cselekvőképes hozzáállást. Itt tehát az introvertált és extravertált személyiségtípusok fokozatosan át kellene, hogy adják helyüket annak a pszichológiailag és társadalmilag teljes mértékben érett, saját és mások sorsa felől felelősségteljesen dönteni képes embernek, aki egyaránt rendelkezik az extravertáltakra jellemző cselekvési bátorsággal, kommunikációs nyíltsággal és az introvertáltakra jellemző elmélyültséggel, kritikai belátással.

Eysenck szabályos eloszlást mutató Gauss-görbéje, amelyen az introvertáltak és az extravertáltak nagyjából egyenlő arányban szerepelnek — míg a legtöbb ember valahol e két pólus közötti sávban helyezkedik el —, egy eszményi polgári demokratikus társadalmi modellt előfeltételez. Anélkül persze, hogy ezzel Eysenck maga tisztában lenne. Hiszen

ő az arányos eloszlást mutató Gauss-görbét éppen hogy az extravertzió—introvertzió örökletes voltával magyarázza, feltételezve ehhez — mint láttuk — az egyenlő esélyeket biztosító társadalmat.

Kérdés azonban, hogy vajon a valóságban is létezik-e egy ilyen eszményi elosztást mutató társadalom. Mint ahogyan kérdés az is, hogy vajon maguk a tipológiák — elveikben és módszereikben — nem járulnak-e hozzá ahhoz, hogy a polgári társadalmak ilyen csodálatos meg-egyeztést mutatnak „örökletes” emberi adottságainkkal, már amennyire ezt a Gauss-görbe arányos szórása mutatja.

Mert, végezetül el kell mondanunk, a modern tipológiától — bármennyire büszkén hivatkozzanak is képviselőik az egzakt tudományosságra — nem teljesen idegen ez az eljárás. Mármint az, hogy vizsgálómódszereik kritériumait igazítják hozzá az arányos eloszláshoz, ettől téve függővé a teszt megbízhatóságát. Ily módon maga a „tudományos módszertan” tünteti el szemünk előtt a feltárássra és azonosításra váró társadalmi aberrációkat. Ettől válnak a modern tipológiakutatások megbízhatatlanná és hasznavetelenné a társadalomkritika számára. Ami egyébként szorosan összefér a pszichológia ideologikus-manipulatív funkciójával.⁸ A pszichológia e szerepkörének megfelelően a tipológiakutatások is arra vállalkoznak, hogy igazolják: a társadalmi körülményektől függetlenül mindig voltak és lesznek értelmes és ostoba, szorongó és erőszakos, sikeres és balszerencsés emberek, akik sorsuk titkát legfeljebb „génjeikben” hordozzák.

Mindez nem jelenti azt, hogy a tipológiakutatókat nélkülözni tudnánk. Az eszmei-ideológiai háttér az, ami kifogásolható, a felhalmozott gazdag ismeretanyag azonban továbbgondolásra kínálja magát.

⁸ Lásd erről még Erős Ferenc: *Pszichológia és ideológiakritika. Világosság*, 1978/12—1979/1. sz.